

РЕЦЕПТИВНА ПОЕТИКА

П.В.Рихло

Чернівецький національний університет

НІМЕЦЬКОМОВНА ЛІТЕРАТУРА БУКОВИНИ ТА ЇЇ СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА РЕЦЕПЦІЯ

“Загальною проблемою австрійської літератури <...> є німецькомовна літературна спадщина і її подальше життя у східних регіонах, які були частинами Австро-Угорщини <...> Літературні ландшафти пережили <...> свою базу: автори прийняли цей спадок у розпорошеній світах еміграції і вписали до нього, нерідко анонімно, поважний розділ німецької повоєнної літератури” [22, S.51], – констатував кілька років тому угорський літературознавець Сандор Комаромі у своїй полемічно загостреній статті зі знаменним заголовком “Ще австрійська література?”. Цим він підняв давню, проте останнім часом дедалі частіше дискутовану проблему походження й сутності тих літературних явищ, які виникали далеко від Берліна й Відня, у найвіддаленіших регіонах європейського Сходу, проте за своєю ґенезою, мовою й культурним кодом належать до досягнень німецького духу. Внаслідок своєї комплексності ці питання не завжди піддаються простому вирішенню. Одну з показових у цьому відношенні дослідницьких сфер становить німецькомовна література Буковини.

Тривалий час вивчення німецькомовної літератури Буковини, особливо міжвоєнного часу, було в нашому літературознавстві абсолютно “закритою зоною”, оскільки майже всі її творці стали згодом політичними втікачами з СРСР. Тому дослідження цієї літератури, яка подарувала світові такі широко знані сьогодні імена, як Роза Ауслендер, Пауль Целан чи Греґор фон Реццорі в нас практично майже не велося. Пропонована стаття, яка є одним із перших кроків на шляху осмислення цього історико-культурного та естетичного феномена, порушує проблему історії німецькомовної літератури Буковини як складової загальнонімецького літературного процесу в його регіональному варіанті та робить спробу її структуризації в контексті соціально-політичних відносин свого часу.

Проблеми історії німецькомовної літератури Буковини такі ж давні, як і сама ця література. Вони починаються вже з питання про час її виникнення, на яке, як нерідко буває в таких випадках, не можна дати однозначної відповіді. Бо чи ж правомірно вважати церковну пісню кінця XVIII ст. пфальцького протестантського пастора Стефана Даніеля Вільгельма Губеля під заголовком “Im kriegerischen Klage-ton” (“Скарга серед бідувань війни”, 1792) першим твором німецькомовної літератури Буковини? Щоправда, твір виник на Буковині, де пастор якийсь час був парафіяльним священиком, проте в ньому йдеться про воєнні лихоліття в Німеччині [33, S.39-40]. Тим більше, що наступні десятиліття не продовжили цих багатообіцяючих спроб Губеля, навпаки, у першій половині XIX ст. тут панував ще повний штиль, за

винятком кількох географічно-етнографічних та історичних описів [2; 18; 34].

Так само випадковою є створена в 1825 р. у Південній Буковині в середовищі австрійського чиновництва романтична “лицарська драма” “Die Zurückkunft aus Palästina”, (“Повернення з Палестини”), пародійна переробка сюжету про Женев’єву, підписана латинськими ініціалами S.N. (sine nomine?). Однак і ця перша драматична спроба не має нічого спільного з регіональними особливостями Буковини [14, S.128-129; 15, S. 3]. У цьому відношенні можна погодитися з думкою Рудольфа Волкана, висловленою ним ще наприкінці XIX ст. у томі “Буковина” із серії „Die Österreichisch-Ungarische Monarchie in Wort und Bild”: „Та дрібка, яку німецька література може продемонструвати тут, написана винятково німецькими чиновниками, які своїм походженням і вихованням завдячують Заходу, так що власне про німецьку літературу, яка б з’явилася в самому краї, в строгому сенсі слова не може бути мови”, позаяк “буковинська земля мало придатна для літературних занять” [13, S.405-406]. Про це свідчить, між іншим, і офіційний звіт першого австрійського військового коменданта Буковини генерала Габріеля фон Сплени, який увійшов у 1774 р. зі своїми військами в майже безлюдну місцевість [17]. Таке становище німецької літератури на Буковині в першій половині XIX ст. історик Р.Ф.Кайндль пояснює її культурною відсталістю, зазначаючи, що „творіння буковинської літератури тільки в рідкісних випадках проникали через кордони краю” [11, S.528].

Натомість сучасний німецький дослідник Курт Райн говорить про „майже 200-літню німецьку мовну й літературну традицію” на Буковині [26, S.28, 46]. Очевидно, що дану тезу можна прийняти лише з застереженням про тривалий „інкубаційний період” цієї літератури, в який тут поступово „визрівали” поетичні таланти. Початок німецької літератури на Буковині, продовжує він, „ми, звичайно, не повинні уявляти собі як щось раптове, що настало разом із введенням австрійського правління <...> Варта уваги літературна продукція виникла, очевидно, лише з розбудовою шкільництва на початку, а в більшому обсязі в середині XIX ст. і полягала у відкритті й запозиченні віденської пізньоромантичної, як і післякласичної літератури того часу, яку намагалися наслідувати і перекладати” [26, S.39-40].

Інтенсивніше літературне життя починається в найвіддаленішій коронній землі Дунайської монархії тільки після 1848 р., коли тут були засновані перші часописи, передусім редагована Е.Р.Нойбауером крайова й адміністративна газета „Віковіна”, яка мала регулярний літературний додаток. Тут опублікували свої перші вірші Карл Еміль Француз, Юрій Федькович, Данило Млака (Сидір Воробкевич), Теодор Лупул та багато інших [25, S.11]. Про перші спроби літературного самоусвідомлення в лоні німецької мови й культури свідчать також три поетичні альманахи „Buchendbätter”, які з’явилися в Чернівцях у другій половині XIX ст. під орудою Вільгельма Капілеррі (1864), К.Е.Францо́за (1870) та Йоганна Георга Обріста (1871) і відіграли тоді літературно-формуючу та літературно-інтегруючу роль [3; 4; 5].

Дослідники культури Буковини підкреслюють, як правило, той факт, що на початку становлення німецької літератури в краї, через відсутність видавництва, винятково важливе значення мала німецька періодика. Починаючи з другої половини XIX ст., коли в Чернівцях були засновані перші німецькі газети, і аж до советизації Буковини в 1940 р. тут виходило

понад 200 назв німецькомовної періодики [25, S.43-60]. Не без підстав стверджував австрійський історик Ернст Віктор Ценкер, що “Чернівці загалом являли собою найвіддаленіший східний форпост компактної німецької преси” [36, S.178].

Та обставина, що літературні тексти буковинських авторів могли з’являтися здебільшого тільки в щоденних газетах чи тижневиках, є особливістю цієї літератури, що створює неабиякі труднощі при її рецепції й вивченні, позаяк чимало органів преси були вельми короткочасними й сьогодні просто недоступні. Але навіть на час свого написання й публікації ці тексти ледве піддаються систематичному оглядові через свою розпорошеність, що також стало однією з причин викривляно пізнього відкриття німецькомовної літератури Буковини, яка привікала до себе увагу істориків літератури лише в останні десятиліття ХХ ст.

Феномен німецькомовної літератури Буковини, особливо її несподіваний, ба навіть загадковий розквіт у румунський час, спонукав багатьох істориків літератури дошукуватися її коріння й національної приналежності. В цій сфері було чимало спекуляцій – від її зарахування до “румунської німецької літератури” [31, S.11] і аж до не менш сміливої, як і сумнівної, тези про “п’яту німецьку літературу” [12, S.10], яка водночас включала в себе також письменство банатських швабів та трансільванських саксів. Цим твердженням протистоїть висловлене Карлом Краусом вже наприкінці 20-х рр. переконання, що німецькомовна література цього краю є “природною складовою частиною загальнонімецької національної літератури” [12, S.12]. З цієї точки зору інсбруцький германіст Зіґурд Пауль Шайхль справедливо полемізує з концепцією Александра Ріттера про приналежність зарубіжної німецькомовної літератури до відповідних національних літератур [27, S.121]. І тут знову можна було б навести міркування С.Комаромі, який у своїй уже згаданій вище статті емфатично полемізує з уявними опонентами: “З огляду на всі недоліки й двозначності при інтеграції й рецепції цього літературного ландшафту ми запитуємо себе: невже його неодмінно слід прив’язувати до якогось німецькомовного письменства, а не до себе самого? І ми відповідаємо на це: ні! Адже література Буковини вже успішно пережила свій перший “безавстрійський” період, нехай навіть у полоні неймовірної ностальгії за Віднем; відтак – через єдиномовних братів – її спіткала жахлива доля, після чого вона збагнула, що зможе врятуватися тільки власними силами. Саме цей досвід залишився основним у подальшій творчості всіх її авторів...” [22, S.60].

У своєму рефераті на Бухарестському целанівському симпозіумі 1981р. Генріх Штілер наголошував на тому, що для західнонімецької германістики географічний простір походження чернівецьких поетів був, по суті, terra incognita [32, S.233]. Це нерідко приводило до фальшивих уявлень і прикрих непорозумінь, про які у зв’язку з Целаном говорить Едіт Зільберманн: “Незнання обставин, за яких жили буковинські євреї до і під час Другої світової війни <...>, давало простір фантазії деяких філологів та літературних критиків і призводило їх до неймовірних спекуляцій і фальшивих висновків при тлумаченні поезій Целана” [28, S.438].

У більш ранніх публікаціях це ще можна було пояснити браком відповідної інформації. Так, наприклад, у 1948 р. у своєму вступному слові до добірки поезій Целана в цюрихській газеті „Die Tat” Макс Рихнер писав, що Пауль

Целан – “молодий румун, який виріс у румуномовному селі, однак завдяки дивному збігові обставин вивчив німецьку мову і таким чином увійшов у нашу літературу” [7, S.11], що сьогодні може викликати хіба що посмішку. Майже так само уявляв собі рідне місто поета й Петер Деметц, говорячи про Целанову “юність у маленькому румунському прикордонному містечку” [10, S.91]. На жаль, неправильні твердження зустрічаються навіть у критичних роботах 80-х рр. ХХ ст., що справедливо обурює Е.Зільберманн [28, S.438].

Альфред Кіттнер наголошує на ще одному важливому для розвитку німецькомовної літератури Буковини моменті. Її “Грюндерський” період випав на кризову епоху в німецькій літературі. Це був час, коли великі письменники післяромантичної та передберезневої пори (Дросте, Гейне, Штіфтер, Меріке, Геббелл) завершили свій творчий шлях, такі видатні автори, як Готфрід Келлер чи Конрад Фердінанд Мейер творили поза межами Німеччини, у Швейцарії, а пізні новаторські твори Теодора Шторма ще не були написані. “Це був, – продовжує він, – час солодкавого епігонства, в якому домінувало наслідування “молодих страждань” Гейне і балад Людвіга Уланда, час, коли книжковий ринок почала опановувати поезія садових альтанок і лицарської романтики, а “Зеккінгенський сурмач” Шеффеля був найпопулярнішою книгою, своєрідним бестселером епохи між 1860 і 1880 роками. Треба визнати фатальною для німецької літератури Буковини ту обставину, що вона почала розвиватися саме в цей час безбарвного епігонства” [19, S.188].

Фатальним у даному випадку було те, що молоді автори віддалених провінцій прагнули орієнтуватися не тільки на зразки німецької класики, але й на поточний літературний процес і шукали там взірців, на які вони могли б рівнятися, з якими вони могли б змагатися. Однак і “велика” німецька література того часу демонструвала лише пересічний рівень. До цього додаються ще віддаленість від провідних культурних центрів, відсутність інтелектуального середовища, провінційна вузькість духовної атмосфери, яка аж ніяк не стимулювала буковинську літературу. Цим також можна пояснити надто повільне й непевне формування літературного клімату на Буковині.

Першим письменником краю Людвігу Адольфу Сімігінвичу-Штауфе, Ернсту Рудольфу Нойбауеру, Віктору Умлауфу фон Франквеллу не судилося вийти за рамки регіональної „Heimatchichtung“. “Вирішальний поворот, перехід від вузької, прагматичної літератури, нерідко створюваної авторами-дилетантами, – до контакту з провідними європейськими літературними напрямками того часу збігається, – на думку Альфреда Кіттнера, – із закінченням війни 1918 р. й передачею Буковини королівській Румунії. Ця парадоксальна ситуація – виникнення справді модерної німецької літератури за румунського панування – пояснюється тим, що літературно обдаровані молоді люди, які внаслідок воєнних подій, насамперед втечі від російської окупації, потрапляли до Відня, входили там у контакт з літературною модерною, передусім з експресіонізмом, і після повернення на свою буковинську вітчизну, нерідко як демобілізовані учасники світової війни, починали літературно втілювати набутий досвід” [19, S.191].

Найважливішим рупором цих авторів був заснований Альбертом Маурюбером експресіоністсько-активістський журнал „Der Nerv“, який повинен був стати своєрідним буковинським аналогом віденського часопису

„Die Fackel“, що видавався Карлом Краусом, проте з фінансових причин мусив уже через лічені місяці припинити своє існування. Однак журнал був необхідною й важливою віхою на шляху естетичного оновлення доти переважно епігональної літератури. Охоплене “авангардистською лихоманкою” молоде покоління чернівецьких поетів примкнуло у такий спосіб до поетичних образів і структур європейського зразка.

Більшість цих поетів походила з єврейських родин, які вже давно надали перевагу німецькій мові та культурі й розглядали їх як свій неодмінний духовний елемент. Їхній життєвий принцип можна охарактеризувати словами Густава Ландауера, які свого часу так полонили молодого Пауля Целана: “Моя німецькість і моє єврейство не ворогують, а дуже добре уживаються між собою” [Цит.за: 6, S.89]. Однак це робило їхні становище в румунській час ще складнішим. “За мовою і культурою вони відчували себе приналежними до Німеччини та Австрії, але яко євреї піддавалися в Румунії додатковим гонінням, у той час як буковинські німці з поширенням націонал-соціалізму дедалі більше відверталися від них” [20, S.461]. Естетичному чуттю та космополітичній орієнтації єврейського населення завдячують Чернівці тим, що німецьке культурне життя міста й за румунського панування не зникло. Про повноту духовних інтересів чернівецьких мешканців у ті роки згадує Р.Ауслендер: “Тут були шопенгауеріанці, ніцшеанці, спінозисти, кантіанці, марксистки, фройдіанці. Тут марили Гельдерліном, Рільке, Стефаном Георгіе, Траклем, Ельзою Ласкер-Шюлер, Томасом Манном, Гессе, Готфрідом Бенном, Бертольдом Брехтом. Тут поглинали класичні й модерні твори чужоземної, особливо французької, російської, англійської та американської літератур. Кожен апостол був пройнятий місією свого майстра. Тут славили до самозречення і з безприкладним захопленням” [1, S.109-110]. Досить згадати при цьому той піетет, яким були оточені в Чернівцях імена Карла Крауса або Константина Бруннера. „Die Fackel“ належав до неодмінної лектури кожного чернівецького інтелектуала, вчення Спінози й Бруннера ґрунтовно вивчалось у т.зв. “Етичному семінарі”.

Ідилічне ширяння чернівецького єврейського бюргерства в емпіреях можна пояснити його “свободами” на Буковині, які свого часу були суттєво вагомішими, ніж деінде в Австро-Угорській монархії. “Та обставина, що самодостатнім складником буковинської столиці у габсбурзький час було єврейське бюргерство, яке домінувало у всіх галузях господарства, в управлінні, в ратуші, в поліції, у вільних професіях, у пресі й освіті – створило унікальну соціально-політичну констеляцію, яка діяла як у Габсбурзькій монархії, так і в Європі. Декому <...> Чернівці видавалися єдиним місцем на землі, де єврейська емансипація просунулася так далеко, що євреї почували себе тут просто “вдома”, так, немовби здійснилася давня єврейська мрія про “національне місто” – “Єрусалим на Пруті” [8, S.64-65], – відзначає румунський дослідник А.Корбя-Гойсі. “Иордан упадав тоді в Прут”, – образно сформулювала це в одному зі своїх віршів (“Der Vater”) Р.Ауслендер.

Однак після 1919 р. ситуація докорінно змінилася. Політика румунських властей була націлена на те, щоб підірвати економічну владу євреїв на Буковині. Систематичні звільнення євреїв з державної служби, їхня соціальна й політична маргіналізація, дедалі зростаючі антисемітські тенденції привели до “конверсії соціального й політичного капіталу”

чернівецького єврейства в “культурний капітал” [9, S.110], куди відтепер була спрямована енергія цієї соціальної й національної групи. І література була тут тією сферою, яка абсорбувала цю енергію. Саме тому А.Корбя-Гойсі вважає, що розквіт чернівецької лірики зовсім не випадково почався лише за румунського панування. Вона була спробою кумулятивної духовної компенсації тих відчутних втрат, яких чернівецьке єврейство зазнало під румунським тиском в економіці, торгівлі та ремеслах. Творчі потенції потекли тепер в інтелектуальне, передусім мистецьке та літературне русло. „Таким чином виник цілком специфічний тип “регіональної літератури”, самоусвідомлення якого визначалося, на противагу “крайовій моделі”, радше на ґрунті космополітсько-“універсалістського” сповідання гуманістичних цінностей культурнотворчої “світової німецької мови”. Ця “регіональна література базувалася на міській сутності і космополітизмі чернівецького єврейського бюргерства, на противагу фольклористичній “крайовій літературі” буковинських німців („Volksdeutschen“), які відчували себе спорідненими з культурними теренами трансільванських саксів і банатських швабів” [8, S.70].

Проте час був уже відміряний надто скупю, щоб покликати до життя епічні твори великої форми. Вже згадуване мрійництво чернівецьких єврейських інтелектуалів, їхня відірваність від проблем реального життя, їхня екзальтованість створювали вельми сприятливе підґрунтя для ліричної субстанції. Проза або драма вимагають тверезого погляду, чіткого бачення дійсності, гострого аналізу суспільних відносин – тобто тих рис і властивостей, котрі якраз щонайменше були притаманні чернівецьким літераторам. “Вірш був для більшості цих авторів найулюбленішим медіумом самоствердження, віршами вони намагалися естетично легітимізувати своє брутально потоптане право на приналежність до німецько-австрійської літератури й водночас зручно вмотивувати в царствах мрії і форпостах природи, яку вони, одержимі римами й звуками, оспівували супроти неримованості навколишньої дійсності, жажливість якої вони врешті-решт також засвідчили” [24, S.82], – зауважує з цього приводу Петер Мотцан. Ця лірика конституювалася у відповідних жанрових формах, яким притаманні ідеалізуючий і гармонізуючий способи бачення, як, напр., пейзажна ідилія, любовний вірш, колискова тощо. Навіть якщо життя й зіштовхувало цих поетів із жорстокістю реальної дійсності, то вони намагалися втекти в іншу дійсність – галюцинаторну, візіонерську. “Жити в мрійних словах”, – називала це Р.Ауслендер. Однак те, що ця лірика тільки передчувала у своїх мистичних візіях, стало невдовзі реальністю. “Місцем утечі, – зазначає з цього приводу Бернд Кольф, – є не тільки природа, але й марення, які у віршах стають реальністю. Мрійлива дійсність і міфічний ландшафт стилізуються під життєвий простір і вважаються – як колись у романтизмі – своєрідним визволенням від історичної детермінованості” [21, S.343]. Разом із тим це означало, що перед цією дійсністю вони стояли безпорадно, що вони її боялися.

Ця безмежна захопленість чернівецьких інтелектуалів домінуючими на той час у Європі художніми віяннями стосується насамперед загальної атмосфери міста, його духовного віталізму, космополітської відкритості, готовності сприймати та засвоювати все нове. Однак будь-яка рецепція чужих ідей, якою б динамічною і жвавою вона не була, означає все-таки

лише пасивний процес засвоєння, від власної креативності вона ще досить віддалена. При всій інтенсивності літературного розвитку, “таємна столиця німецької літератури”, як часом називають Чернівці в деяких західних публікаціях, не мала, однак, достатнього формату, щоб породити різноманітні літературні напрями чи поетичні угруповання. Для цього тут не вистачало фізичного простору, а нерідко й суттєвих світоглядних чи естетичних відмінностей. Все було тут, по суті, надто вузьким, надто щільним, для створення ґрунтовних розбіжностей бракувало необхідних масштабів. “Ані в 1862-му, коли Нойбауер почав випуск свого літературного додатку, ні в 1919-му, коли часопис „Der Nerv“ частково приєднався до програми Курта Гіллера, тут не існувало якогось угруповання, – вважає Горст Фассель. – Як і чи взагалі конститується ґурток Константина Бруннера, в яких формах виражається прихильність до “Факела” Карла Крауса, – все це потрібно ще встановити” [16, S.98].

Незважаючи на очевидні спільні риси в текстах цієї літератури, які можна віднести на карб спільного буковинського походження, однакових життєвих умов та подібної долі її творців, незважаючи на особистісні контакти чернівецьких літераторів, що знайшло свій вияв у численних посвятах, взаємному протегуванні, редагуванні, рецензуванні – аж до зворушливих некрологів – тут ледве чи можна говорити про оформлену поетичну школу чи групу [30, S.37], а швидше про “ансамбль буковинських поетів” [35, S.65]. Не існувало якихось зовнішніх форм цієї спільноти, організованих угруповань, які б, скажімо, прокламували свої маніфести, чи якогось “літературного салону, в якому поети Буковини читали б одне одному свої творіння, а відтак обмінювалися думками про прочитане” [29, S.6], за винятком доволі вільної групи авторів навколо вже згаданого експресіоністського журналу „Der Nerv“ (1919). А.Марґул-Шпербер назвав одного разу цю літературу “незримим хором” [23]. Щоправда, останнім часом дослідники наголошують на тому, що розвиток німецькомовної літератури на Буковині не варто визначати як єдиний процес, як нероздільний потік. Так, П.Мотцан розділяє цю літературу принаймні дві течії: з одного боку, це “література селянсько-провінційного напрямку і яскраво вираженого локального колориту”, яку репрезентують передусім етнічні німці Буковини, з іншого боку – “німецько-єврейські поети, які розвинули в тридцять років специфічно груповий дискурс високого художнього ранґу, сформований і підживлюваний досвідом численних ґеттоїзувань – як всередині, так і поза межами регіону, онтологічними й вербальними уявленнями взаємно схрещуваних культурних сфер (традиційні символи німецької лірики, заклинали форми румунської народної поезії, інтелектуальний спадок хасидів)” [24, S.82]. Третя течія, яку додає Б.Кольф, – “їдишистська література тих авторів, які намагалися подолати прірву між своїм походженням і своєю культурною ідентичністю через вибір “мамелошен” – мови їдиш (Манґер, Штейнбарг)” [21, S.344] – належить власне до іншої сфери: це окрема й самодостатня національна література, як українська чи румунська, хоча деякі з цих авторів й писали свої ранні твори німецькою. Під цілком іншим кутом зору розглядає цю проблему А.Кіттнер, коли він диференціює другу течію за ще одною ознакою, розділяючи її на тих авторів, які після Першої світової війни перебралися до Відня й розчинилися там у власне

австрійській літературі (Ісаак Шрайер, Еріх Зінґер, Віктор Вітнер, Йозеф Кальмер, Генріх Шаффер та ін.), і тих, котрі залишилися на Буковині чи повернулися згодом на свою “малу батьківщину” і в період румунізації почувалися там, немовби в духовному вигнанні (А.Марґул-Шпербер, Г.Дроздовський, Й.Піч, Р.Ауслендер, М.Розенкранц, Д.Гольдфельд, Р.Флінкер та ін.) [19, S.193-194].

Численні міграції буковинських авторів суттєво впливали на літературний розвиток і стимулювали його. Однак у 30-ті рр. ця література дедалі більше потрапляє в ізоляцію, вона “витісняється із загальнонімецького письменства й заганяється в позбавлену віддуння внутрішню еміграцію” [24, S.96]. У такому – гідному співчуття – стані вона змушена була утверджуватися – без надії на якусь зміну цієї трагічної ситуації. Це була боротьба за виживання, яка велася з останніх сил і вимагала страшного напруження й мобілізації всіх духовних резервів. Її екстремальність вкупі з ініціативою й нагромадженою протягом століть творчою енергією єврейського бюргерства привели до потужного вулканічного виверження, яке й забезпечило німецько-єврейській літературі з Чернівців почесне місце в історії німецькомовного письменства.

Рецепція німецькомовної літератури Буковини українським літературознавством розпочалася з перекладів творів К.Е.Францоza. Його роман „Ein Kampf ums Recht“ (“Боротьба за право”) в перекладі Михайла Атаманюка був виданий у Чернівцях ще в 1910 р. Однак інтенсивніше засвоєння спадщини цього нині дещо призабутого в німецькому світі письменника припадає на другу половину ХХ ст. У 1976 р. в ужгородському видавництві “Карпати” з’явився новий український переклад цього твору, здійснений Леонідом Горлачем і Борисом Савченком під назвою “За правду”, який витримав два видання. Ґрунтовну післямову до нього написав Д.С.Наливайко, який певною мірою підсумував і узагальнив спроби критичного осягнення творчості австрійського письменника українськими науковцями. Маю на увазі низку статей чернівецького германіста Фрідріха Табака 50-60 рр. та кандидатську дисертацію “Творчість К.Е.Францоza в контексті німецько-українських літературних зв’язків” (1975) львів’янина Маркіяна Нагірного. Останній відомий також як перекладач і популяризатор німецькомовної поезії Буковини другої пол. ХІХ ст. (Е.Р.Нойбауер, Л.А.Сіміґінович-Штауфе, Й.Ґ.Обріст, К.Е.Француз, М.Амстер).

У контексті шевченкознавчої проблематики окремі аспекти творчості таких німецькомовних поетів Буковини другої половини ХІХ – поч. ХХ ст., як Й.Ґ.Обріст, К.Е.Француз, В.Умлауф фон Франквель, С.Шпойнаровський, А.Бош, висвітлила у своїх працях Я.Погребенник (“Шевченко німецькою мовою”, 1973 та ін.). Німецькомовну творчість Юрія Федьковича детально проаналізовано в книзі Г.Є.Ґуць “Юрій Федькович і західноєвропейська література”(1985), де вона справедливо розглядається як складова німецького літературного процесу Буковини.

Однак німецькомовна література Буковини ХХ ст. (міжвоєнний період, а відтак і творчість буковинських поетів у діаспорі після Другої світової війни) стала предметом зацікавлень українських літературознавців і перекладачів тільки в останні десятиліття. Цьому сприяла насамперед світова слава Пауля

Целана, ранні поезії якого з'явилися в Чернівцях ще наприкінці 30-х – на поч. 40-х рр. Саме з Целана починаються перші українські переклади й наукові дослідження буковинських авторів ХХ ст. Знаменно, що вже на початку 70-х рр., ще до першого ув'язнення, Целан опинився в полі зору В.Стуса, який здійснив тоді кілька целанівських перекладів, над якими продовжував відтак працювати в мордовських таборах. На жаль, вони так і не побачили світу за його життя й були опубліковані лише в п'ятому томі зібрання творів Стуса в 1998 р. В.Стус переклав 12 поезій, серед них і такі програмові для Целана твори, як “Фуга смерті” і “Стретта” (під назвою “Стисла оповідь”). Серед першовідкривачів Целана в українському культурному просторі слід також назвати М.Бажана, Л.Череватенка, М.Фішбейна та М.Білорусця, які вмістили велику добірку його віршів у журналі “Всесвіт” (1978, № 6), що супроводжувалася розлогою розвідкою М.Новикової “Контекст пам'яті” про життєвий і творчий шлях поета.

У 1992 р. в чернівецькому видавництві “Прут” вийшла перша в Україні поетична книга Целана “Меридіан серця” з паралельними німецькими й українськими текстами, впорядкована й перекладена автором цих рядків. Ім'я П.Целана дедалі інтенсивніше й глибше входить відтоді в культурну свідомість українців, що засвідчують численні публікації його віршів і літературознавчих матеріалів про нього в українських періодичних виданнях (“Г”, „ArtLine“, “Перевал”, “ТЕРАКТ”, “Буковинський журнал”, “Вікно в світ”, “Зарубіжна література”, “Потяг-76” тощо). Німецький часопис „Marbacher Magazin” присвятив темі “Пауль Целан у Чернівцях” окреме число (№ 90, 2000), яке також є двомовним німецько-українським виданням. Тут вперше перекладено й опубліковано ранні поезії Целана, написані в 1942/43 рр. у т.зв. “трудовах” фашистських таборів в Румунії. Нарешті, в 2001 р. в Чернівцях з'явилася невеличка книжечка “Пауль Целан. Поезії: Антологія українського перекладу”, яка містить поетичні інтерпретації дванадцяти українських перекладачів. Це видання, розраховане на широке коло читачів, насамперед на студентську та учнівську молодь, стало основою для вміщення кількох магістральних творів П.Целана до шкільної програми, розробленої К.О.Шаховою та Є.В.Волощук, а також до нещодавно виданого хрестоматійного посібника Є.В.Волощук “Зарубіжна література” для 11-го кл. загальноосвітніх навчальних закладів.

Серед інших німецькомовних поетів Буковини, які дедалі впевненіше входять в український духовний простір, варто назвати також Розу Ауслендер. Окремі переклади її віршів з'являються в чернівецьких, львівських та київських часописах із середини 90-х рр., а в 1998 р. у Чернівцях за підтримки Гете-Інституту в Києві видається двомовна книга її вибраних поезій “Час фенікса”. Відчутним імпульсом до засвоєння творчості цієї видатної німецько-єврейської поетеси трагічної долі стали ювілейні торжества з нагоди 100-річчя з дня її народження в травні 2001, які широко відзначалися не тільки в Німеччині, але й в Україні, про що детально інформовав своїх читачів журнал “Вікно у світ” (№ 1/13, 2001), надрукувавши виголошену на цих торжествах ювілейну промову німецького письменника й публіциста Ральфа Джордано та матеріал про їх перебіг М.Іваницької.

До німецькомовних буковинських авторів ХХ ст., репрезентованих сьогодні в Україні перекладними книгами, належать також Грегор фон Реццорі (“Магрібінські історії”, Чернівці, 1997) та Георг Дроздовський (“Тоді в Чернівцях і довкола: Спогади старого австрійця”, Чернівці, 2001). Сюди

ж можна віднести й Роберта Флінкера, кафкіанський роман якого "Чистилище" був опублікований на початку 90-х рр. "Буковинським журналом" (1993, №2-4, 1994, № 1-2).

Безперечно, що важливими рецептивними формами інтенсифікації вивчення німецькомовної літератури Буковини були також міжнародні наукові симпозиуми та конференції, які проводилися в Україні, зокрема в Чернівцях. Назвемо тут передовсім дві великі акції: міжнародну конференцію "Пауль Целан і Чернівці", організовану Чернівецьким національним університетом імені Юрія Федьковича за підтримки німецького Гете-Інституту, Французького культурного центру й Австрійського посольства в Києві 4-5 червня 1998 р. та святкування 100-літнього ювілею Р.Ауслендер 11-13 травня 2001 р., в рамках якого відбувся цілий комплекс заходів – міські читання творів поетеси, відкриття меморіальної дошки на будинку, де вона народилася, вшанування поетеси великим вечором у міському театрі, наукова конференція за участю провідних фахівців із багатьох країн світу. Матеріали цих конференцій опубліковано в щорічнику Києво-Могилянської академії "Дух і літера" (№ 5-6, 1999) та в окремому томі „Immer zurück zum Pruth: Dokumentation des Czernowitzer Symposiums 2001 „100 Jahre Rose Ausländer“, виданому в Людвігсбурзі (Німеччина). Отже, на сьогодні вони є активними чинниками рецептивного процесу.

До таких чинників належать також інші громадсько-культурні акції, пов'язані з поверненням в Україну ще недавно забутих і табуізованих імен німецькомовних поетів Буковини. Це відкриття їм у рідних Чернівцях пам'ятників (П.Целан) і меморіальних дошок (П.Целан, Р.Ауслендер), залу музею Георг'а Дроздовського, організація виставок і документалій (К.Е.Француз та Р.Ауслендер у Художньому музеї, Р.Ауслендер у Музеї діаспори), численні читання й презентації, які відбулися за останні роки в Чернівцях, Львові, Івано-Франківську, Києві. Серед недавніх та найближчих акцій – презентація антології німецькомовної поезії Буковини "Загублена арфа", яка є своєрідним підсумком моєї перекладацької діяльності в даному напрямі (червень 2003 р.), міжнародна наукова конференція в Чернівецькому національному університеті, присвячена Ервіну Чаргаффу, з відкриттям меморіальної дошки видатному біохіміку й есеїсту (вересень 2003 р.), виставка Гельмута Брауна „Viersprachenlieder erfüllten die Luft: Literaturstadt Czernowitz“ (запланована на 2004 р.) тощо. Процес освоєння німецькомовної літератури Буковини українською культурною свідомістю триває.

1. *Ausländer, Rose*. Die Nacht hat zahllose Augen. Prosa. – Frankfurt a.M.: Fischer Taschenbuch Verlag 1995.
2. *Bendella, Theophil*. Die Bukowina im Königreich Galizien. Wien: Müller 1845.
3. *Buchenblätter*. Dichtungen aus der Bukowina / Hrsg. von Wilhelm Capilleri. – Czernowitz: Eckhardt 1864.
4. *Buchenblätter* / Hrsg. von Karl Emil Franzos, Czernowitz 1870.
5. *Buchenblätter* / Hrsg. von Johann Georg Obrist, Czernowitz, 1871.
6. *Chalfen, Israel*. Paul Celan. Eine Biographie seiner Jugend. – Frankfurt a.M.: Suhrkamp Taschenbuch Verlag 1983.
7. *Celan, Paul*. Gedichte [Mit einem Vorwort von Max Rychner]. – In: Die Tat (Zürich) vom 2.Februar 1948, S.11.
8. *Corbea-Hoisie, Andrei*. „Deutschsprachige Judendichtung“ aus Czernowitz. In: Unverloren. Trotzdem. Paul Celan-Symposium in Wien

- 2000 / Hrsg. von Hubert Gaisbauer, Bernhard Hain, Erika Schuster. – Wien: Mandelbaum Verlag 2000.
9. *Corbea-Hoisie, Andrei*. Kulturlandschaft Bukowina: Über die konstitutiven Prozesse des deutschsprachigen Czernowitzer Kulturfeldes nach 1918. In: Kaindl-Archiv: Zeitschrift des Bukowina-Instituts für den Kulturaustausch mit den Völkern Mittel- und Osteuropas (Augsburg). Neue Folge (Juli-September 1992), H.11 / 3.
 10. *Demetz, Peter*. Die süße Anarchie. Deutsche Literatur seit 1945: Eine kritische Einführung. – Berlin: Propyläen 1970.
 11. Deutsch-Österreichische Literaturgeschichte: Ein Handbuch zur Geschichte der deutschen Dichtung in Österreich-Ungarn / Hrsg. von Eduard Castl. Dritter Band. Von 1848 bis 1890. – Wien: Verlag von Carl Fromme 1930.
 12. Die Bukowina: Studien zu einer versunkenen Literaturlandschaft / Hrsg. von Dietmar Goltschnigg u. Anton Schwob unter Mitarb. von Gerhard Fuchs. – Tübingen: Franke 1990.
 13. Die Österreichisch-Ungarische Monarchie in Wort und Bild: Bukowina. – Wien 1899.
 14. *Fassel, Horst*. Das Czernowitzer Deutsche Theater: Stationen einer Entwicklung. – In: Südostdeutsches Archiv (München), XXXVI/XXXVII. Bd., 1993/94.
 15. *Fassel, Horst*. Der Beginn deutschsprachiger Dichtung in der Bukowina. In: Volk und Kultur (Bukarest). – 29 Jg. (Oktober 1977), H.10.
 16. *Fassel, Horst*. Die deutsche Literatur in der Bukowina: Entwicklungstendenzen und Forschungslücken. In: Die deutsche Literaturgeschichte Ostmittel- und Südosteuropas von der Mitte des 19. Jahrhunderts bis heute: Forschungsschwerpunkte und Defizite. / Hrsg. von Anton Schwob. – München: Südostdeutsches Kulturwerk, 1992.
 17. General Spleny's Beschreibung des Bukowiner Distrikts / Hrsg. von Johann Polek. – Czernowitz: Pardini 1893.
 18. *Helbig, F.* Selectus plantarum variorum Galiciae et Bucovinae. – Czernowitz: Millikowski in Lemberg 1836.
 19. *Kittner, Alfred*. Spätentdeckung einer Literaturlandschaft: Die deutsche Literatur der Bukowina. In: Wilhelm Solms (Hrsg.). Nachruf auf die rumäniendeutsche Literatur. – Marburg: Hitzeroth 1990.
 20. *Klanska, Maria*. Die deutschsprachige Literatur Galiziens und der Bukowina von 1772 bis 1945. In: Isabel Röska-Rydel (Hrsg.) Galizien; Bukowina; Moldau / Deutsche Geschichte im Osten Europas. – Berlin: Siedler 1999.
 21. *Kolf, Bernd*. Eine Gegend, in der Menschen und Bücher lebten: Die Bukowina als lyrische Landschaft. In: Akzente 29 (1982), H.4.
 22. *Komaromi, Szandor*. Noch österreichische Literatur? Die Nachkriegsautoren aus der Bukowina. – In: Nicht (aus, über, von) Österreich. Zur österreichischen Literatur, zu Celan, Bachmann, Bernhard und anderen / Hrsg. von Tamaš Lichtmann unter Mitwirkung von Walter Fanta [Beiträge des Debrecener germanistischen Symposions zur österreichischen Literatur nach 1945 im Oktober 1993. – Debrecener Studien zur Literatur / Hrsg. von Tamaš Lichtmann. – Bd.1]. – Frankfurt am Main: Peter Lang 1995.
 23. *Margul-Sperber, Alfred*. Der unsichtbare Chor. Entwurf eines Grundrisses des deutschen Schrifttums in der Bukowina. In: Czernowitzer Morgenblatt, Nr.2983 vom 25.7.1928 bis Nr.2993 vom 5.8.1928.
 24. *Motzan, Peter*. Die Szenerien des Randes: Region, Insel, Minderheit. – In:

- Deutsche Literatur im östlichen und südöstlichen Europa: Konzepte und Methoden der Geschichtsschreibung und Lexikographie. Internationale Tagung Marbach 7.-9. Dezember 1995. / Hrsg. von Eckhardt Grunewald u. Stephan Sienerth. – München: Verlag Südostdeutsches Kulturwerk 1997.
25. *Prokopowitsch, Erich*. Die Entwicklung des Pressewesens in der Bukowina. – Wien 1962.
 26. *Rein, Kurt*. Politische und kulturgeschichtliche Grundlagen der „deutschsprachigen Literatur in der Bukowina“ In: Die Bukowina: Studien zu einer versunkenen Literaturlandschaft / Hrsg. von Dietmar Goltschnigg u. Anton Schwob unter Mitarb. von Gerhard Fuchs. – Tübingen: Franke 1990.
 27. *Scheichl, Sigurd Paul*. Eine Czernowitzer Literaturaffäre in der „Fackel“. „Aus Redaktion und Irrenhaus“ In: Die Bukowina. Studien zu einer versunkenen Literaturlandschaft, / Hrsg. von Dietmar Goltschnigg u. Anton Schwob unter Mitarb. von Gerhard Fuchs. – Tübingen: Franke 1990.
 28. *Silbermann, Edith*. Erinnerungen an Paul (Celan-Antschel). In: Argumentum e Silentio. Internationales Paul Celan-Symposium / Hrsg. von Amy D. Colin. – Berlin; New York: Walter de Gruyter 1987.
 29. *Silbermann, Edith*. Erinnerungen an Rose Ausländer. In: Zwischenwelt. Zeitschrift für Kultur des Exils und des Widerstands (Wien), 18 (2001), H.2.
 30. *Stănescu, Heinz*. Der Dichter des Nobiskruges Immanuel Weißglas. In: German Life and Letters (Oxford). New Series, Vol. XXXIX (Oct. 1985), No.1.
 31. *Stiehler, Heinrich*. Die Zeit der Todesfuge. Zu den Anfängen Paul Celans. – In: Akzente. 19 (1972), H.1, S.11-40.
 32. *Stiehler, Heinrich*. Muß ich das wissen, um zu verstehen? In: Zeitschrift für Kulturaustausch (Stuttgart). 32 (1982), H.3.
 33. Versunkene Dichtung der Bukowina: Eine Anthologie deutschsprachiger Lyrik. Hrsg. von Amy Colin und Alfred Kittner. – München: Wilhelm Fink Verlag 1994.
 34. *Waldburg, R.* Die Huzulen. In: Phönix: Zeitschrift für Literatur, Kunst, Geschichte..., – Innsbruck, 3/1812, Nr.9.
 35. *Werner, Klaus*. Czernowitz. Zur deutschen Lyrik der Bukowina im 20. Jahrhundert. In: Andrei Corbea / Michael Astner (Hrsg.). Kulturlandschaft Bukowina. Studien zur deutschsprachigen Literatur des Buchenlandes nach 1918. – Jași: Editura Universitați „Alexandru Ioan Cuza“ 1990.
 36. *Zenker, Ernst Viktor*. Geschichte der Journalistik in Österreich. – Wien, 1900, S.178.

Zusammenfassung

Das deutschsprachige literarische Erbe und Nachleben in östlichen Regionen, die Teile von Österreich-Ungarn waren, gilt als „ein heimliches Problem der österreichischen Literatur“. Die deutschsprachige Literatur der Bukowina bildet einen wichtigen Bestandteil dieses Forschungsfeldes. Aber bereits die Frage nach der Genese dieser Literatur bleibt bis heute offen. Ihre Einordnungsversuche in größere literarische Kontexte führen manchmal zu etlichen Spekulationen, welche durch die Unkenntnis ihrer geschichtlichen Entwicklung verursacht sind. Der Aufsatz befasst sich mit diesem literaturhistorischen und ästhetischen Phänomen, das in der sowjetischen Zeit eine „gesperrte Zone“ war.

© П.В.РИХЛО, 2003

Стаття надійшла до редколегії 20.11.2003